1. Ұлы жібек жолының пайда болуы және оның маңызы

Ұлы жібек жолы әлем тарихында, әсіресе Қазақстан тарихында ауқымды орын алатын, экономикалық, мәдени, саяси үдерістердің ортасына айналған, халықаралық сауда-керуен жолы. Оның ауқымдылығы, өзге елдерге деген ықпалы сонша болғандығы үшін ол «Ұлы» деген түркеше ие болды.

Бұл терминді алғаш енгізген неміс ғалымы А.Рихтгофен еді. Ұлы жібек жолының тарихи сауда ежелгі замандарға жайылады. Б.з.д. Қытай императоры У-Ди керуен жолдары бойымен елшілік жібереді. Елшілік 138 жылы Х ғасыр Византияға дейін жетіп, 13 жылдан кейін оралады. Елшілік нәтижесінде керуен жолдары Византияға дейін созылатыны, оның бойында Қаңлы, Чжіне тәрізді мемлекеттер жайғасқаны мәлім болады. Айтып өтсек Ұлы жібек жолы өз бастауын Жерорта өзені бойынан алады. Жібек жолы деп аталу себебі бұл Қытайда өндірілген жібек матасына қатысты. Оның өндіру техникасы 5000 жыл бұрын пайда болған. Қытай бұл техниканы қатаң жасырын түрде сақтаған, бірақ қоршаған елдерінде жүлдер өз шаруаларында жібек жібін табатын жәндіктерді тауып, пропагандамен таратқан. Нәтижесінде жібек өндіру бойынша Сауда секілді елдер Қытаймен бәсекеге түседі. Сұраныс арттырған болсам жібек сауда жолында ең негізгі тауар, кейде валюта ретін санағанда.

ОҚУ-АҒАРТУ МИНИСТРЛІГІНІҢ
"ДАРЫН" РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ОРТАЛЫҒЫ"
РЕСПУБЛИКАЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚАЗЫНАЛЫҚ КӘСІПОРНЫ

Ұлы жібек жолының әлемдік сахнадағы маңызы сөзсіз. Оның арқасында қалалар көтерілді, көшелер салынды, дін мен тіл таралды, мәдени өркендеу басталды. Ұлы жібек жолы бойындағы қалаларда қажылық ету әрекінің дамыды еді. Қазақ хандығы бұрынғыдан ең бұрын мақсаттарының бірі ретінде Сыр бойындағы саудагер қалаларын иелену еді. Осы басында Мұхаммед Шайбанимен, Баба сұлтанмен, Бұхара еміренсоғысын Есім бұл қырғынды ауыстап еді. Мәдени тұрғыдан дін, тіл, білім өнер дамыды. Қалаларда әл-Фараби, Ж. Баласағұни, Х. Қайғұрды секілді ұлы ғұламалар дүниеге келді. Жібек жолы бойымен ислам, христиан, будда діндері таралған еді. Мысалы көшелер қалаға тұрғанда манихейлік шіркеудің қалдықтары қалған еді. Ұлы Жібек жолы бойында көшпелі, зергерлік, басқа өнерлер гүлдене бастады. Ол тек қана мәдени-экономикалық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар саяси жағынан маңызды болды. Елдер бір-бірінің керуендерін қорғау үшін пайда, яғни қорғаныстар туралы келіскен. Жібек жолы мемлекеттің ұстанымын және беделін көтеретін маңызды фактор болған. Бекерден ұлы жібек жолы аймағына Қоқан, Жиде, Бұхара, Қазақ хандығы тіс қайырмаған.

Сөзімді түйіндей келе, Ұлы Жібек жолының Қазақстан тарихына ықпалы зор. Менің ойымша бұл еліміздің гүлденуінің, дәулетімізді асқақтататын ұлы ұғым еді.

ОҚУ-АҒАРТУ МИНИСТРЛІГІНІҢ
"ДАРЫН" РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ОРТАЛЫҒЫ
РЕСПУБЛИКАЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚАЗЫНАЛЫҚ КӘСІПОРНЫ

2. 7лы жібек жолы бойындағы қалалар мен қала мәдениетінің дамуы.

7лы жібек жолы Орта Азия аумағындағы, Қазақ жерінде оңтүстік және Жетісу аймақтарында қалалардың көтерілуіне зор үлес қосқан. Сауда бойында орналасқанның арқасында қалалар тез тарап, бірте-бірте көтеріле берді. Бір жетісудың өзінде маңғал шаңқоңыстағына дейін 200 шақты қала болған (Атамұра 2012ж)

Қала мәдениеті 7ННН арқасында тез арада жоғары даму деңгейіне жетті. 7лы қазақ даласындағы қалалар мәдениеттің алтын діңгегі деп саналды. Мысалы Ибн Хаукаль «Тараз - қалалар - көпестер қаласы» деп атап өткен. Жалпы жол бойында Испиджаб (Сайрам), Тараз, Отырар, Сығанақ, Алмалық, Сауран және т.б қалалар бой көтерді. Осындай қалаларда ұлы ғұламалардың бағы жанып, алтын еңбектері дүниеге келді. Мысалы. Ж. Баласағұнидың «Құтты білік», М. Қашғаридың «Диуани лұғат-ат түрік», Қ. Ясауидың «Диуани хикмет» және т.б еңбектер дүниеге келген. Қалалар нағыз білім ордалары болған еді.

Қаланың құрылымы туралы айтып кеткенді жөн көремін. Қала цитадель, шахристан, рабадтан тұрды. Цитадель - әкімшілік орталық. Шахристан - бай көпестерден тұратын аудан. Рабад - қарапайым халық мекені. Сонымен қатар махалла дегенде ұғым бар. Бұл Махалла дегеніміз - белгілі бір қолөнерші-

7ННН - ұлы жібек жолы

ОҚУ-АҒАРТУ МИНИСТРЛІГІНІҢ
"ДАРЫН" РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ОРТАЛЫҒЫ"
РЕСПУБЛИКАЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚАЗЫНАЛЫҚ КӘСІПОРНЫ

лер кварталы, яғни көшесі. Мысалы зергерлер махалласы, ұсталар махалласы және т.б болған. Әрбір қала дуан, қабырғалармен қоршалған. Дуан ұз есінде жатақтар (кедей отырықшы егіншілер) егін шаруашылығымен айналысқан. Қала ішінде хамам мешіттер, базарлар болған. Айтып кетсек шағын монаралар тұрақ қалашында табылған. Оған су тау бөктерінен келіп отырған. Қала ғимараттары ағаштан жасалған еді.

Бұрыннан келе, қалалар мәдениеттің жаңғырушының ұяң үлгісі болған. ҮНҮН ленің сөзімен, қалалардың демеушісі деп айтуға болады.

3. Ұлы жібек жолы бойындағы мәдениеттер мен дүниетанымның тоғысуы

Ұлы жібек жолы қасаяқ тұрғыдан түрлі елдермен және халықтың мәдениеттері тоғысу нүктесінде орналасты. Ұлы жібек жолы арқылы түрлі дүниетаным, мәдениеттер, тілдер тарады.

ҮНҮН бойында Қаңлы, Чісін, Түрік қағанаттары, Моғолстан, Қазақ хандығы, Бұхара және т.б түрлі елдер өз жайғасты. Әр елдің ерекше мәдениеті, ерекше дүниетанымға ие болған. Діни тұрғыдан айтсақ ислам, христиан, будда тіпті діндері ҮНҮН бойында таралған. Мен қайталап кетсем Тұрада манихейлік шіркеудің қалдықтары табылған. Ең көп таралған діни әрекеде ислам діні еді. Ортағасырда тіпті мұсылмандық ренессанс болды.

Халықтар арасында мәдени ал-

ОҚУ-АҒАРТУ МИНИСТРЛІГІНІҢ
"ДАРЫН" РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ОРТАЛЫҒЫ"
РЕСПУБЛИКАЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚАЗЫНАЛЫҚ КӘСІПОРНЫ

мау жаңаша орын алды. (Мәдени алмасу нәтижесінде таңқұ мемлекеттерде өзгеріс мәдениеттің бір бөлігін қамтуы, яғни сонан ұқсас орын тапты). Мысалы Қарахан мемлекеті 960 ж Мұса хамның бастауымен ислам дінін қабылдады. Діни тақырыптан, мәдениеттің басқа да бөліктеріне көңіл бөлінсек. Мысалы білім. Кейінгі араб, парсы ғұламаларының еңбектері 7лы Діламұзға 7ННН арқылы келді. Біздің ұлы ғұламаларды мен жоғарыда айтып кеткен болатынмын.

Қорытындылай келе 7ННН мәдениеттердің тоғысуында үлкен рөл ойнады. 7ННН арқасында мәдени алмасу мен бірлестік көрініс тапты.

4. Ортағасырлық мұсылман ренессансы.

Ренессанс - дегеніміз қайта жаңғыру (Возрождение) деген мағынаны береді. 751 ж Атлах шайқасының нәтижесінде қытайлар жеңіскеннен кейін, арабтар Орта Азия аумағына ене бастайды. Нәтижесінде VIII г. араб-ислам мәдениеті айтылған аумаққа тарай бастайды.

Ислам мәдениетінің Орталық Азия аумағына еніуімен, «Ортағасырлық мұсылман ренессансы» басталады. 7лы жібек жолы ежелгі айтарлықтай үлес қосты, себебі 7ННН мәдени алмасу мен дүниетанымдар тоғысу орны болған еді. Ортағасырда ислам дінімен бірге шығыс жаңалықтары да келген еді. Қазақстан аумағында білімнің, ағартушылықтың алтын ғасыры басталған еді. Оның көрнекті тұлғаларына мысал келтіріп кетейін.

Әбу Насыр әл-Фараби (870-950 ж) - Отырар қаласында дүниеге келген теңдесі жоқ ғалым. Ол

ОҚУ-АҒАРТУ МИНИСТРЛІГІНІҢ
"ДАРЫН" РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ОРТАЛЫҒЫ"
РЕСПУБЛИКАЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚАЗЫНАЛЫҚ КӘСІПОРНЫ

әрі дәрігер, әрі математик, әрі астроном және т.б ғылым салаларына жетік меңгерген. Қысқа сөзбен «8 қырлы, 7 сырлы». Ол 7 тілді жетік білген. Оны Аристотельдің кейін «Әлем ұстазы» атағы берілген. Жалпы орта ғасырды қоштеген ғылымдар шаңа бастады. Олардың алтын мұрасы бізге күндерге дейін жеткен исламдық дінінің гүлденудің, ренессанстың дәлелі болады. Келесі кезекте Қожа Ахмет Ясауиді айтып кетейік келеді. Ол 7лы дамаған исламдық дінінің сопылық ілімін әкелген адам еді. Ол мұсылман ренессансының жаңадан үлкен дем қосты. Оның «Диуани хикмет» даналық кітабы адамгершілік, сыйсыпайлық, адам бойындағы қасиеттер туралы пайдалы ойлар қалдырған. (Ортағасырлық) (11 ғ) Бұл ренессанс өнімінде әрі, мәдени шаңқоныстарымен тұрталады. Қазақстан аумағындағы исламдық дінінің алтын ғасыры тұрталады.

Сонымен, ортағасырлық мұсылман ренессансы маңызды ошпес мәдени мұра қалдырды. Ол мәдениетті асқақтатқан ғасырлар еді.

5. ҚР аумағындағы «7лы жібек жолының» жаңғыруы

7лы жібек жолы белгілі бір себептерге тоқырауға ұшырайды. Бұл тіліміздің білгіміз тұрақ сауда жолдарының ашылуы, керуен жолдарындағы қауіп-қатер (қарақшылар) және мәдени, әскери-темір шатқалақтары. Нәтижесінде сауда орталықтары арасында байланыс үзіледі, бірақ ҚР тәуелсіздік алған жылдары 7лы жібек жолын жаңғырту жобасы қайта қолға алынады.

Ағылшын басшысына ауысатын бол-

ОҚУ-АҒАРТУ МИНИСТРЛІГІНІҢ "ДАРЫН" РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ОРТАЛЫҒЫ" РЕСПУБЛИКАЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚАЗЫНАЛЫҚ КӘСІПОРНЫ

сақ айтылған жобы 1980ж ұсынылғанымен, толық той 1997ж қолға алынды. Бұрынғы Жібек жолы болғанда орналасқан елдер бас қосып, Ұлы жібек жолын жаңғыртуға ат салысады. Бұл экономикалық жағынан ғана емес, сонымен қатар рухани, мәдени жағынан аса маңызды шешім болып табылады. Ұлы жібек жолы Еуразия елдеріне бүкіл тарихи кезеңде зор маңызы болған. Ол шаһарлардың көтерілуі, мемлекет аралық байланыстар орнатты. ҮНН. көптеген ғасырлар оқиғаларының куәсі болды. Оның астарлы мағынасы біз үшін өте үлкен. Осан құрмет ретінде ЮНЕСКО мәдени мұраны сақтау ұйымы 2014ж Ұлы жібек жолын рухани мұра тізіміне енгізеді.

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні келетін болсақ, жаңадан жаңғырған Ұлы жібек жолы болашақта әлемдік экономикаға, мәдениетке өз үлесін қосады деп сенемін. Жобаны жаңғырту бұл тарихи тұрғыдан үлкен алғашқы қадам

ОҚУ-АҒАРТУ МИНИСТРЛІГІНІҢ
"ДАРЫН" РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ОРТАЛЫҒЫ"
РЕСПУБЛИКАЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚАЗЫНАЛЫҚ КӘСІПОРНЫ